

SVOJINA I POTREBE

Ratko R. Božović

Filozofski fakultet, Nikšić

Potrebe u funkciji razvoja individue i zajednice

Čovjek je posebna individua ali i dio zajednice kao što je društveno biće i najopštije povijesno biće ljudskog roda. Dijalektika individualnog i društvenog toliko je kompleksna da promišljanjem nije jednostavno prepoznati dokle sve seže individualno a dokle društveno u raznim oblicima čovjekove egzistencije. Bez obzira na to što se čovjek zna izolovati iz društva i time postati donekle sam sebi dovoljan, ipak i samim činom izolacije on opet stvara društvene pretpostavke za nju. U stvari, čovjek se samo u društvu može i osamiti. Ali, to ne treba razumijeti kao da je društvo sve a pojedinac ništa bez društva. Naprotiv, u svakom društvu u kojem manje dolazi do izraza pojedinac, njegova originalnost, uprosječavaju se vrijednosti, vlada kolektivistički duh i na kraju tada obično svim i svačim vlada "izabrana manjina". Naime, tada se stvaraju najpovoljniji uslovi za totalitaristički oblik vlasti. U društvu se u takvim okolnostima lako nameće bogom dani vođa kome se sve podređuje - pojedinac i cijelo društvo, pa čak i istorija, da bi opet sve to bilo obavijeno ideološkom floskulom koja svakom pojedincu stalno nudi sreću. U društvenom sistemu preokrenutih vrijednosti a oskudnih potreba, sistemu neslobode, nezabiranja, sa nametnutom dominacijom "društvene svojine", svačije-ničije svojine, gdje se političkim direktivama potiskuju ekonomske zakonitosti ili se samoupravnim koporanom prikrivaju sve privilegije partiokratije, zatura se odgovornost i sakriva birokratska nekompetentnost. Onima (radnim ljudima) kojima je ideološko-jurisdiktiki "dato" da upravljaju sredstvima za proizvodnju, dohotkom, čak i ukupnim ustrojstvom društva, preostaje iza svega toga *de facto* oskudna egzistencija, ponekad isprazna pobuna protiv tako ustrojene egzistencije, a da paradoks bude veći pobuna protiv inovacija, stručne kompetencije, kulturnih tokova užih i širih društvenih zajednica. Takva vlast društvene svojine "uspješno" eliminiše društvene mogućnosti u kojima pojedinci ili udruženi pojedinci kao specifične poslovne grupe mogu biti efikasni preduzetnici koji bi mogli kompetentno preduzimati investiranje kapital u kurentnu tehnologiju, što pretpostavlja i realizaciju njenih proizvoda na konkurentnom tržištu roba. Ali, zato su prevlast prakse političkog voluntarizma koja se ostvaruje putem sprege političke birokratije i privredne tehnokratije uspostavlja regulaciju svoje preduzetničke nekompetentnosti i sistemske promašenosti pomoću radničkog glasanja (jedinog oblika samoupravljanja). Takvo "odlučivanje" time postaje odiozno, teret umjesto pravo, a uticaj na odgovornost radnika kako za kvalitet odluke tako i za njeno sprovođenje pre je negativan nego pozitivan. To opravdava zaključak da ne samo u teoriji, našoj i stranoj, nego ni u normativnom uređenju problem preduzetništva nije zadovoljavajuće riješen - štaviše, iz načina njegovog rešavanja očigledno je da nije ni sagledan. Kako preduzetništvo *de facto* nikada nije bilo dovoljno odvojeno od države i političkih struktura, takav rezultat mogao je biti unapred predviđen.¹ U takvim okolnostima gubi se djelotvornost pojedinca i zajednice jer je na djelu apstraktni kolektivititet, iza kojega se kriju snage političke dominacije, nezavisno od toga da li su u

¹ Aleksandar Bajt, *Samoupravni oblik društvene svojine*, Globus, Zagreb, 1988, str. 79.

pitanju privredne ili ogoljeno političke elite. Odlučivanje se ne završava samo u oblasti proizvodnje materijalnih dobara, jer se vladanje rasprostire na sve pore društva, sve do oficijelnih značenja kulture, obrazovanja i nauke.

Jedno od prvih pitanja koje se nameće jeste pitanje odnosa društvenih i individualnih potreba, odnosno da li potrebe mogu imati društveni karakter ili su isključivo individualne prirode? Svako zadovoljavanje potreba bilo koje vrste u samom aktu izvršenja-nadopunjavanja predstavlja individualni čin. Ali, to ne znači da zadovoljavanje, a posebno razvijanje (osvestranjivanje) postojećih i stvaranje novih potreba, nema nikakve veze sa društvenim okolnostima u kojima egzistira individua. Zato ne možemo potrebe jednostavno svoditi samo na njihovo individualno (pojedinačno) određenje. Uostalom, čovjek je biće koje zna da se odriče od zadovoljavanja svojih čak intenzivno vitalnih potreba zbog ostvarivanja "viših ciljeva" svoje egzistencije, pa i zadovoljavanja i razvijanja potreba drugih ljudi kao i zajedničkih potreba sa drugima ljudima. Ali, ovo ne treba shvatiti u pravcu prihvatanja ljudske prirode samo kao blagonaklone i altruističke, uvijek usmjerene na više ciljeve, koju treba samo pravilno usmjeravati i davati joj impulse za stalno osvestranjivanje koje istovremeno podstiče osvestranjivanje drugih ljudi (ljudskih priroda). Naprotiv, ljudska priroda je u mnogo čemu ambivalentna i to ne samo na osnovu društveno-istorijskih okolnosti u kojima se formira, nego i zbog sopstvene kompleksnosti i nedorečenosti. Zato, nije slučajno rečeno za čovjeka da je najveća nepoznanica na ovom svijetu. Marks je pokušao da ljudsku prirodu "rastegne", od one postojeće, otuđene u otuđenom klasnom društvu koja se po grabežljivosti nimalo ne razlikuje od one Hobsove (*homo homini lupus*) sve do one prirode koja se kosmopolitski ostvaruje (trebalo bi) kao potpuni čovjek kako u odnosu na samog sebe tako i u odnosu na druge ljude. To ostvarenje potpune ljudske prirode (ujedno individualne i univerzalne) treba u povijest da uvede organizovani političko-oslobodilački kolektivitet, revolucionarni pokret - proletarijat. Marks je poručivao da ta grupa (klasa) niti ijedan član te grupe nema šta da izgubi u revoluciji sem svojih okova, što bi značilo da nijedan član tog apstraktnog konektiviteta nema ni strasti kako to upozorava Erich From. Marks je, dakle, zaneseno vjerovao u čuda ljudske prirode koja u jednom apstraktnom kolektivitetu - proletarijatu može donijeti čitavom svijetu a i svakom pojedincu u tom istom svijetu pročišćenje od svih zala (konkretnih i mogućih), čime će na kraju zavladati blagorodnost u čovjeku i među ljudima. Istovremeno, to je vjerovanje projektovano kroz revoluciju koja će se svugdje u svijetu (kao u Rusiji), kako je to očekivao i Berdjajev, operacionalizirati protiv slobode i humanosti.²

Postavlja se pitanje da li je Marks ljudskim potrebama davao društveno značenje? Agneš Heler smatra da Marks ne zna ni za kakve druge potrebe osim potreba individua. Da bi tu svoju tvrdnju dokazala Helerova nabraja sve one oblike koji, po Marksu, ulaze u pojam "društvenih potreba"³, da bi metodom eliminacije svakog tog oblika isključila mogućnost važenja pojma "društvene potrebe", pošto se svi ti oblici opet svode na

² Vidi Nikolaj Berdjajev, *Samospoznaja* (Odjeljak: *Okretanje prama revoluciji i socijalizmu. Marksizam i idealizam*), Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1987, str. 152-79.

³ Agneš Heler nabraja četiri oblika (pojma) društvenih potreba: prvo, "društveno proizvedne" potrebe - ljudske, bez vrijednosne određenosti; drugo, vrijednosno određene potrebe budućeg društva komunizma nsuprot vlasti profita kapitalističkog svijeta; treće, oblik javljanja potreba kao prosjeka potreba jednog društva, odnosno određene klase, i četvrto, oblik društvenih potreba kao što su zajedničko zadovoljavanje neekonomskih potreba (potreba za učenjem, za očuvanjem zdravlja, kulturne potrebe i dr.). Agneš Heler, *Vrednosti i potrebe* (Odjeljak *O pojmu "društvene potrebe"*), Nolit, Beograd, 1981, str. 136-43.

pojedinačne potrebe. No, koliko god da je u svakoj ljudskoj potrebi, tj. u činu zadovoljavanja sadržan individualni karakter, to ipak ne znači da se ne javljaju društvene potrebe određene društvene zajednice koje se zadovoljavaju zajedničkim dobrima društva. Prema tome, Marks nije isključivao oblik potreba koje imanentno imaju društveni karakter, kako sa stanovišta njihovog zadovoljavanja tako i sa stanovišta njihovog opšteg razvoja za društvo kao cjelinu i posebno za svakog pojedinca.

Sasvim je drugo pitanje kada se potrebe javljaju u ime apstraktnog kolektiviteta a bez individualnog učešća, odnosno bez pravog individualnog zadovoljavanja, te se, prema tome, potrebe na individualnom planu javljaju kao ne-potrebe. Helerova s pravom ističe da: "reprezenti društvenih potreba´ preuzimaju na sebe *odlučivanje* o potrebama većine, dajući prednost njenim tobože ´nepoznatim´ potrebama nasuprot onim njenim stvarnim, činjeničkim potrebama."⁴ Socijalistička praksa je sve u ime viših ciljeva u budućnosti nametala apstraktnu zajedničkost, posebno instituciju "društvene svojine". Time je ekonomski, politički, ideološki a i te kako kulturno ograničavala ostvarivanje ljudske individualnosti. U takvim okolnostima, umjesto socijalizacije koja u sebi implicira personalizaciju, javlja se ideologizacija kao oblik iskrivljene i lažne svijesti, kao neki oblik kolektivne svijesti koja permanentno (otvoreno i skriveno) prinudno djeluje na pojedinca.

Kada je u pitanju svojina i svojinski odnosi kod otuđenog čovjeka i otuđenih odnosa među ljudima, ne može se zapostavljati kako čovjek zadovoljava svoje potrebe, posebno u odnosu na druge ljude. Institucija društvene svojine nikada nije *in concreto* postavljena u društvu, nego, naprotiv, kao ideološka varka iza koje su se krili različiti oblici grupnog prisvajanja-uzimanja od "društvenih dobara". Od takve svojine veći dio nema ništa do vječitog pokoravanja i, ujedno, pristajanja na isti koncept "društvenog" u kojem učestvuje putem pasivnog odlučivanja a za uzvrat putem raspodjele dobija neravnopravan dio. U takvoj konstelaciji društveno-političkih odnosa javlja se apstraktna kategorija društvene svojine koja ostaje prazna ideološka floskula pod stalnom parolom ostvarivanja srećne budućnosti sa razvijenim društveno-individualnim potrebama. U takvim okolnostima javlja se imaginarna kategorija "društvene potrebe" koja isključuje iz sebe istinske individualne potrebe, nudeći umjesto njih potrebe sa partijsko-državnim razlogom.

Oskudne i nametnute potrebe pod vlašću društvene svojine

Institucija društvene svojine nije nigdje u svijetu bila društvenog karaktera, pa ni tamo gdje je na sav glas propagirana. U stvari, iza sveukupne ideološke propagande o društvenom ili društvenosti krije se grupni karakter svojine u obliku prisvajanja zajedničke pogače a pogotovo u obliku odlučivanja o ustrojstvu društva, o privrednim tokovima, investicijama, raspodjeli dohotka i ukupnoj organizaciji rada. To se sprovodilo kako na nivou institucionalno-jurisdiktičkog modela sistema socijalizma tako, ako ne još više, i na nivou realne društvene zbilje. Zato se i postavlja pitanje da li institucija društvene svojine i može biti drugačija od pokazanog realiteta. A ako bi drugačijom bila mogućna, tj. onakvom kakvom smo je prema idealnom modelu teorijski domislili, opet se moramo pitati da li bi se i u tom slučaju na pravi način mogao ostvariti ukupni društveni progres, odnosno da li je dominacija društvene svojine u društvu inkompatibilna privrednom progresu, a odatle i potpunijem zadovoljavanju i razvijanju ljudskih potreba. Nije nepoznato da su zemlje socijalizma daleko ekonomski i političko-demokratski zaostajale

⁴ Ibid., str. 137.

iza savremenog kapitalističkog svijeta. Eklatantne primjere za to imamo sa dvije Njemačke (iz vrha svjetske civilizacije) i dvije Koreje (iz nerazvijenog svijeta), gdje se jasno uočava *differentia specifica* između kapitalističkog i socijalističkog društvenog progressa.

Stalno isticanje unajmljenih socijalističkih teoretičara o nedostatnosti političke (posredne) demokratije građanskog društva u odnosu na uzornu ekonomsku i iz nje proisteklu političku (neposrednu) demokraciju koju "donose socijalističke rade" demantovala je realna društvena praksa jer se u ime "diktature proletarijata" uspostavila jedna opšta diktatura nad ljudskom potrebama.⁵ Tako npr. čovjekovoj *potrebi za samorealizacijom* kao inherentno ljudskoj potrebi bez koje nema pravog ljudskog bivstvovanja nadređena je društvena potreba za realizacijom i održavanjem svih ideja monolitnog sistema vlasti.

Socijalizam je zamjenom značenja: individualnog konformističkim, patriotskog idolatrijskim, stvaralačkog rutinerskim, različitog istim, saradničkog bratskim, determinisao poremećene vrijednosne kriterijume koji nameću jednu virtuelnu manipulaciju ljudima, posebno njihovim potrebama. U takvoj konstelaciji odnosa i uspostavljenih vrijednosti gubi se pojedinac kao posebna individua, on živi u oskudnoj sadašnjosti a sve u cilju stizanja do "obećane zemlje" i srećne budućnosti. Tako iskonstruisana "srećna budućnost" bila je fantastični "idealni model" koji se čak nije mogao upoređivati ni sa Veberovim "idealnim tipom". A kada je u pitanju metod za ispitivanje društvenih pojava i uloge pojedinca u njima, onda se, kako kaže Ivan Kuvačić, čovjek svodi na strukturu u kojoj živi a struktura na skup postojećih činjenica bez alternative za drugačije mogućnosti. "To je strukturalizam zatvorenog tipa, kojem se suprotstavlja gledište o društvu kao sistemu živih veza koje se odgovorno uspostavljaju među udruženim pojedincima, što je još jasnije ako kažemo da biti sastavni dio društva ne znači 'pripadati' društvu, nego biti suveren i aktivan u zajednici s drugima u 'stvaranju' društva."⁶ A biti suveren u zajednici pretpostavka je drugačijeg zadovoljavanja i razvijanja potreba kao i njihovog usaglašenijeg rasporeda u ukupnoj ljudskog egzistenciji.

Upravljačko-normativistički uspostavljeni koncept društvene svojine sadrži u sebi različite oblike grupnog prisvajanja koji obavezno uslovljavaju: permanentne gubitke u proizvodnji, slabu iskorišćenost sredstava za proizvodnju, neracionalnu organizaciju rada, tržišnu dezintegraciju a i zbog svega toga nisku motivaciju za rad. Zato društvo nije uvijek u stanju da za ukupno stanovništvo obezbijedi zadovoljavanje osnovnih (nekada čak ni elementarnih) potreba, čime veliki dio "građanstva" živi u oskudici. Pored toga, mnogima su određene potrebe nametnute, čak sve do bioloških potreba. Tako društvene okolnosti uspostavljaju praksu snalaženja "ispod žita" kako bi ljudi dolazili u poziciju zadovoljavanja svojih potreba koje inače ne mogu zadovoljiti redovnim putem. Zato nije ni najmanje slučajno što u politički pre-napregnutom sistemu socijalizma jednostavno dominiraju protekcija i korupcija. To ide tako daleko da se dešava sklapnje neformalnih veza između prekršilaca zakona i čuvara reda postajući nekim oblikom javne tajne. Vladajući sistem vrijednosti uspostavlja totalni poremećaj - ne-rad ("lov u mutnom") dobija na cijeni u odnosu na rad kao i rutinstvo u mahinacijama u odnosu na realne sposobnosti čovjeka i osobnosti ličnosti. A potrebe koje čovjeka izvode iz elementarne egzistencije i upućuju na njegovo ostvarivanje kao kreativnog bića, kao posebne individue, najčešće su u takvim

⁵ Vidi F. Feher, A. Heler, Đ. Markuš, *Diktatura nad potrebama*, Rad, Beograd, 1986.

⁶ Ivan Kuvačić, *Suodnošenje kolektivnog i individualnog u dinamici društvenog razvoja*, Sociologija, br.1, Beograd, 1988, str. 16.

okolnostima nedostižna realnost. Uostalom, u društvima u kojima je čovjek doveden u poziciju stalne borbe za nužnu egzistenciju i snalaženja u uslovima koji malo nude, gube se potrebe za samodeterminacijom i višim oblicima očovječenja koje ga mogu izvoditi i strogog društvenog determinizma.

Mogućnosti razvoja potreba i privatna svojina

Pošto se socijalistička praksa jugoslovenskog društva sa dominantnom vlašću tzv. društvene svojine (u plansko-dogovorenoj privredi) pokazala kao svojevrstni društveno-istorijski promašaj, postavlja se pitanje kako uspostaviti društvene odnose (posebno produkcione) u kojima vlada konkurentnost tržišnog privređivanja. Nasuprot toj društvenoj svojini privatna svojina se u svijetu pokazala kao osnova za najefikasniji oblik privrednog rasta društva i kao oblik svojinskih odnosa koji racionalnom proizvodnjom i njenom ponudom na tržištu najbolje iznuđava potrošnju. A produktivnija i konkurentnija proizvodnja, uz uspješnu propagandu i time tržišnu realizaciju, ostvaruje veći dohodak na osnovu koga se sa razumnom organizacijom društva mogu svestranije i potpunije zadovoljavati potrebe građana. Razvoj preduzetništva sa stimulisanjem inovatorstva na raznim nivoima društva i sa podrazumijevanim poslovinim rizikom može predstavljati motornu snagu izlaska iz krize i istovremeno obezbjeđivati trend daljeg razvoja. Nasuprot tome, sve su prilike, društvena svojina kao vladajući model svojine u društvu "efikasno" blokira društveni progres. I onda kada je privatna svojina dozvoljena, ali samo sporadično u odnosu na vladajuću društvenu, tj. ona se ipak u socijalizmu više guši nego što se stimuliše i najčešće potpada pod anomalije društvenog karaktera svojine. Uostalom, sve će se to dešavati do onog momenta dok se ne uspostavi prevlast privatno-svojinskih odnosa.

Ako bi se u društvu uspostavio izvjesni oblik dužnosti poziva (etika poziva), tj. nešto slično onome što je Maks Veber uvidio u protestantskoj etici i kapitalističkom duhu a što je inače bio stalni podsticaj za interiorizaciju vrijednosti kao što su vrijednosti radljivosti i štedljivosti, onda bi mogli i očekivati uspostavljanje određenog vrijednosnog odnosa prema radu koji je ipak nevjerovatno poremećen dosadašnjom ideološkom praksom. Veber je, inače, izvlačeći pozivno-radnu etiku iz religijske kulture, iz protestantske posebno kalvinističke etike, ustanovio značenje koje ta etika može imati za čitavi ekonomski i političko-demokratski razvijeni svijet. Prema tome, usvajanje racionalnog djelovanja i ponašanja na područjima ekonomije i tehnike, pa i uopšte na području rada, sigurno ne bi smetalo jugoslovenskom društvu ako pretenduje da izađe iz ekonomske bijede i raštimovane organizacije rada. Inače, Veber je upozoravao: "Ovaj proces racionalizacije na području tehnike i ekonomike nesumnjivo uslovljava i jedan važan dio životnih ideala modernog građanskog društva: rad u službi racionalnog oblikovanja snabdijevanja čovječanstva materijalnim dobrima lebdio je pred očima kapitalističkog duha nesumnjivo uvijek i kao jedna od usmjeravajućih svrha njihova životnog zanimanja."⁷

Pluralizam svojinskih odnosa (privatna, društvena, zadružna svojina) sasvim drugačije treba uzimati u novim društvenim uslovima nego što je praktikovano u dosadašnjoj socijalističkoj teoriji i praksi. Naime, radi se o tome da se privatna svojina uzima kao dominantni oblik svojine u društvu a da se drugi oblici svojine (društvena i zadružna) javljaju kroz državno-pravnu regulativu, kroz sami proces restitucije privatne svojine. U

⁷ Max Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1989, str. 47.

većini slučajeva je poznato da socijalistička društva nijesu prošla prirodno-istorijski proces liberalno-demokratske tradicije, ni u ekonomiji ni u oblasti političke prakse, tj. nijesu prošla onu fazu koja je jedna od glavnih pretpostavki modernih društava tržišne privrede i demokratskih višeparijskih sistema u kojima egzistira konkurencija proizvoda, rada i političkih ideja. Zato, ne treba jednostavno zapostaviti ono što moderni ekonomski teoretičar Majkferson nudi savremenom svijetu - *posjedničko tržišno društvo* u kojem faktički sve podliježe konkurenciji, ali i uz određeni oblik državne regulative. "Bez obzira na stupanj djelovanja države, model posjedničkog tržišta dopušta pojedincima koji žele više užitka da traže da se prirodne moći drugih ljudi preobrate u njihovu korist. Oni to čine putem tržišta, u koje je svatko nužno uvučen. Budući da je tržište stalno konkurentsko, oni koji bi bili zadovoljni nivoom zadovoljstva koje imaju primorani su na nove napore svakim pokušajem drugih ljudi da povećavaju svoja zadovoljstva. Oni koji bi bili zadovoljni onim što imaju, ne mogu to zadržati a da ne traže više moći, a to znači da prenesu više moći drugih na sebe, da bi nadoknadili rastuću količinu konkurentskih napora drugih."⁸

Vladajući model privatne svojine može posebno ostvarivati (kroz različite oblike poreza) društveni karakter svojine preko raznih oblika socijalne politike (sistema penzija, zdravstvenog osiguranja, zaštite žene i djeteta) i preko formiranja državnih fondova, uz određene oblike društvene kontrole, za oblasti obrazovanja, kulture, nauke. Ali, najvažnije je da se uvijek vodi računa o stimulisanju stvaralačke djelatnosti u svim oblicima života i rada. Pored toga, oblast komunalne djelatnosti, izgradnja i održavanje puteva, stambena politika i slične oblasti same po sebi predstavljaju pluralizam svojinskih odnosa (društvenih, državnih, privatnih, zadružnih, ličnih). Ali, to ne znači da i ove djelatnosti ne treba postavljati na osnovama ekonomskih interesa, iako uz određenu mjeru međusobne solidarnosti ljudi.

Zaživljavanje etike radljivosti (posebno sa kreativnošću u radu) i etike štedljivosti (u granicama potpunijeg zadovoljavanja potreba) zasnovanih na ekonomski konkurentskim interesima u okvirima privatne svojine a sa elementima razumne socijalne politike, pretpostavka je opšteg društvenog progresa a naročito u uslovima izlaska iz ukupne društvene krize.

Istorijski specifikum vraćanja društva na normalan tok, tj. od vlasti surogatne društvene svojine na uspostavljanje privatno-svojinskih odnosa, kada se nalazi i mjesto određenim socijalno-humanim i kulturnim pretpostavkama (zadovoljavanju i razvijanju kulture potreba građana), predstavlja raskidanje sa svim zabludama jedne nametnute ideologije kao svojevrzne svjetovne religije koja je umjesto nuđene buduće "raspodjele prema potrebama" stalno praktikovala diktaturu nad potrebama. Prema tome, interpoliranjem humanih i kulturnih sadržaja u društvenu strukturu i dinamiku, pri čemu u društvu neće dominirati politika niti puki ekonomski racionalitet, mogu se stvarati osnove za jedno bogato društvo ali bogato u smislu da čovjek neće ostati samo u okvirima jednog *homo oeconomicus*-a i *homo consumens*-a nego će uvijek biti prostora i za *homo ludens*-a. U takvoj konstelaciji odnosa stvara se pretpostavka prevladavanja (ili bar potiskivanja) prevlasti vještačkih potreba konzumentskog društva, s ciljem što potpunijeg i smislenijeg zadovoljavanja ljudskih potreba, odnosno potreba koje nijesu zasnovane samo na popunjavanju egoističkih interesa, nego su, prije svega, vrijednosno utemeljene.

⁸ S. V. Macpherson, *Politička teorija posjedničkog individualizma*, Naklada CDD Centra društvenih djelatnosti Saveza Socijalističke omladine Hrvatske, Zagreb, 1981, str. 49.